

UOT: 821.512.162.09

Fəridə Vəliyeva*

QAZI BÜRHANƏDDİN LİRİKASINDA QİYMƏTLİ DAŞLARIN SEMANTİKASI

Açar sözlər: lirika, obraz, təsvir, sənət, gözəlin vəsfi, məcaz, qiymətli daşlar, ləl, dürr, yaqut

Key words: lyrics, image, description, art, praising of beautiful woman, precious stones, red precious stone, pearls, ruby

Ключевые слова: лирика, образ, изображение, искусство, восхваление красавицы, метафора, драгоценные камни, рубин, яхонт

Qazi Bürhanəddin Əhməd XIV əsr anadilli şeirimizin ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. Onun yaradıcılığı ilə anadilli şeirimiz o dövrə qədər qət etdiyi yolun ən yüksək zirvəsinə qalxmış, yeni bir istiqamətə qədəm qoymuş və intişar tapmışdır. Azərbaycan dilində dahiyənə lirik əsərlər yaratmış, fəlsəfi və bədii sözün zirvəsinə ucalmış Nəsimi və Füzuli kimi şairlərimizin yetişməsində, şübhə yoxdur ki, Qazi Bürhanəddin lirikasının da böyük rolu olmuşdur. Qazi Bürhanəddinin ümumilikdə türkdilli ədəbiyyata təsiri də tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilmiş faktdır. Azadə Rüstəmovə qeyd edir ki, “Qazi Bürhanəddinin sənəti... başqa türksoylu xalqların söz ustaları üçün də örnək olmuş, orta əsrlərin neçə-neçə türk, özbək, türkmən şairləri ondan öyrənmişlər” [1, s.206]. Əlyar Səfərli isə Qazi Bürhanəddin yaradıcılığını “mədəniyyət tariximizdə yeni bir əlamətdar hadisə” sayaraq yazır: “...Qazi Bürhanəddin Azərbaycan divan ədəbiyyatının özülünü qoymuş, klassik poeziyanın ilkin gözəl nümunələrini yaratmışdır” [2, s.3].

Bütün orta əsr klassikləri kimi Qazi Bürhanəddin yaradıcılığının da mayası sevgi və gözəlliyin vəsfindən yoğrulmuşdur. Poeziya sənətinin ən incə qatlarına nüfuz etməyi bacaran, bədii sözün zərif çalarlarını qələmində məharətlə canlandıran şair poetikanın bədii təsvir və ifadə vasitələrindən də ustalıqla istifadə etmişdir. Klassik şeirimizdə işlənən poetik fiqurların ən gözəl nümunələrini yaradan “Qazi Bürhanəddin gözəlin saçını, qaşını, üzünü, dodaqlarını, boyunu, belini vəsf edərək, insan gözəlliyini təbiət gözəlliyindən mənalı və cazibədar” saymış [2, s.8] və bu əsrarəngiz surətin təsvirini daha canlı və inandırıcı vermək üçün rəngarəng bənzətmə obyektlərindən istifadə etmişdir. Şairin lirikasında daha çox gözəlin, sevgili məşuqənin obrazının yaradılmasında işlədilən və ən müxtəlif anlamlarda mənalandırılan qiymətli daşların növləri, işlənmə tezliyi və yeri, daşdığı məna yükü olduqca maraqlı doğurur və müəllifin, hər şeydən öncə, zövqü, dünyagörüşü, bilik dairəsi, maraqları haqqında ətraflı təəssürat yarada bilir.

Məlumdur ki, qiymətli daşlar, daha çox isə ləl, dürr, mirvari, zümrüd, yaqut, firuzə öz zahiri görünüşü, göz oxşayan gözəlliyi, insanda müsbət və xoş əhval yaratması və hətta tibbi-bioloji təsiri (insanın səhhətinə göstərdiyi bu və ya digər təsiri) ilə həmişə elm və düşüncə adamlarının diqqətini cəlb etmiş, təbiətin yaratdığı bu möcüzəli sərvət haqqında xalq arasında əfsanə və rəvayətlər uydurulmuş, nağıl və bayatılar qoşulmuşdur. Xalq arasında geniş yayılan belə bayatılar bir tərəfdən uzun illər daşlara tapınmanın izidirsə, digər tərəfdən də insan xislətindəki gözəlliyə vurğunluq və heyranlıqla bağlıdır. “Bu da məlumdur və tədqiqatlardan da aydınlaşır ki, xalq öz mifik təfəkküründə daş-qaşları təkcə zinət əşyası kimi deyil, həm də sehrli, uğur gətirən qüvvə kimi qətiləşdirmişdir. Ulu xalq inanmışdır ki, daş-qaşlar insan həyatındakı uğurlu hadisələrə, şər

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. E-mail: feridehican60@mail.ru

qüvvələrə, qorxuya, səksənməyə qarşı, ailə həyatının möhkəmliyinə, döyüş zamanı qələbəyə, yaxşı yuxunun çinliyinə, bəd yuxunun batıllıqına, gözün nuruna, sevginin uğuruna köməkçi vasitədir” [3, s.12].

Elm və qələm sahibləri də qiymətli daşların təsvirinə həsr olunmuş kitablar yazmış, təbiətin bu əsrarəngiz möcüzələrinin mənşəyi, xassələri, keyfiyyəti, tanınma və istehsal üsulları, tapılma yerləri, saxlanılma və mühafizə qaydaları, dəyərinin təyin edilməsi metodları və nəhayət, müalicəvi əhəmiyyətinə, canlı orqanizmlərə göstərdiyi təsirinə dair ən müxtəlif mülahizə və fikirlər irəli sürmüşlər. Bu əsərlərdə hətta “daş-qaşlarda deşiyin açılması, onların yonulması və cilalanması, süni rəngləmə, onların üzərində yazı sənəti haqqında da məlumat verilmişdir” [4, s.9]. Qiymətli daşlar haqqında ən məşhur traktatlardan X-XI əsrlərin görkəmli alimi Əbu Reyhan əl-Biruninin “Kitab əl-cavahir fi mərifət əl-cavahir” (“Cavahirlərin öyrənilməsi üçün məlumat kitabı”), yenə XI əsr alimi İbn Sinanın qiymətli daşların müalicəvi xüsusiyyətləri haqqında bilikləri də ehtiva edən tibbə aid “Qanun”, XIII əsr alimi Nəsirəddin Tusinin Hülaku xanın sifarişi ilə qüdrətli Elxani dövlətinin xəzinəsindəki qiymətli daş-qaşların xassələrinin öyrənilməsi məqsədilə yazdığı “Tənsuqnameyi-Elxani” (“Cavahirnamə”) və s. əsərləri göstərmək olar. Hətta bu gün də müxtəlif bürc altında doğulan insanlara məhz hansı daşların uğur gətirəcəyi maraqla qarşılanan mətləblərdəndir.

Qiymətli daş-qaşlar bədii ifadə və təsvir vasitəsi kimi. Qeyd etmək lazımdır ki, qiymətli daşların öyrənilməsi Azərbaycan incəsənəti və mədəniyyəti tarixinin, etnoqrafiyasının, xalqın dünyabaxışı, tibbi bilikləri və eləcə də mifik inanclarının aydınlaşdırılması baxımından nə qədər lazımlıdırsa, bir çox klassiklərimizin, o cümlədən Qətran Təbrizi, Xaqani, Nizami, Qazi Bürhanəddin, Füzuli və b. kimi ölməz söz ustadlarımızın əsərlərində işlədilərən bu və ya digər ifadələrin mənə yükünün tam dərk edilməsi üçün də faydalı və gərəklidir. Çünki qiymətli daşlar söz sənətlərinin, şairlərin ən çox müraciət etdiyi “poetik obrazlardan” sayılır. Klassik şeirimizdə bir qayda olaraq sevgilinin dodaqları, gözləri, yanağı inci, dürr, mirvari, ləl və s. kimi rəmzləşdirilmiş obyektlərə bənzədilmiş, müqayisə və qarşılaşdırma aparılmış və çox maraqlı poetik fiqurlar yaradılmışdır.

Klassik şeirimizdə qiymətli daşların işlənmə tezliyi və mənalandırılması baxımından *ləl* birinci yeri tutur desək, səhv etmərik. Bunun da təbii ki, öz səbəbləri vardır. Qiymətli zinət daşları sırasında ən qədim tarixə malik olan, təbiətdə nadir tapılan, gözəl xarici görünüşlü, ayrı-ayrı rəng çalarları (qırmızı, sarı, bənövşəyi) və parlaqlığı ilə seçilərən bu mineral fərqli xüsusiyyətləri ilə söz ustadlarımızın da diqqətini cəlb etmişdir. Qeyd edək ki, klassik şeirdə ləldən daha çox qırmızı, al rəngin rəmzi kimi istifadə olunaraq sevgilinin dodaqlarının təsvirində işlədilmişdir. Qiymətli daşlardan bənzətmə vasitəsi kimi istifadə etməkdə xüsusi istedad göstərən və bununla da öz dövrünün bir çox elm sahələri kimi, minerologiyaya aid biliklərə də dərinlən vaqif olduğunu isbatlayan dahi şairimiz Nizami Gəncəvi ləlin rənginin hansı səbəbdən qırmızı olduğunu belə izah edir:

*Ləlin ciyərlərinə nəyi verdi, bax, tanı:
Torpağın ürəyindən qızıl-qırmızı qanı! [5, s.25]*

Tanrının qüdrətindən, dünyanı bir harmoniya şəklində yaratmasından bəhs edən şair ləlin də qırmızılığının səbəbini Allahın iradəsiylə torpağın ürəyindən ləlin ciyərlərinə keçən qanın rəngi ilə izah edir.

Bundan başqa, şairlər təsvir obyektinin yüksək dəyərə malik olmasını, nadir tapılmasını göstərmək üçün də onu ləllə müqayisə etmişlər.

Nizami Gəncəvi bütün əsərlərində gözəlin vəsfi, eşq səhnələrinin dahiyənə obrazlı təsviri zamanı daha çox məhz dürr, almaz, gövhər, əqiq, ləl kimi incilərin xüsusiyyətlərindən bəhrələnir. Şairin poeziyası, sözün əsl mənasında, zəngin ləl-cavahirat xəzinəsini, qiymətli daşların təsvirləri ilə bəzənmiş möhtəşəm qalereyanı xatırladır.

*Laləydi dodağı hər bir nigarın,
Dəyər Xuzistana lə'li onların [6, s.139].*

Göründüyü kimi, şair burada həm dodaq, həm də eyni məfhumu bildirən lə'li sözünü işlətməmişdir. Birinci misrada nigarın dodağını laləyə bənzətməklə onun rənginə, ikinci misrada isə gözəlin lə'lini (yəni qırmızı dodağını) Xuzistandan daha üstün tutaraq bu dəfə də onun şirinliyinə işarə edir. Məlumdur ki, Xuzistan İrənin cənubunda yerləşən və qədim zamanlardan öz şəkər və qəndi ilə məşhur olan bir vilayətdir.

Ölməz Füzuli şeirində də lə'lin çox maraqlı mənalandırılması ilə qarşılaşırıq. “Leyli və Məcnun” əsərində Leylinin atasının yanına elçiliyə gələn digər ata (Qeysin atası) övladını və ona tay bildiyi qızı (Leylini) dəyərləndirmək üçün onları qiymətli və nadir tapılan, həm də, onun sözlərindən də göründüyü kimi, müxtəlif dəyərlərə malik növləri mövcud olan lə'lə bənzədərək gözəl istiarə yaradır.

*Nəxli-əməlim səmər veribdir,
İyzəd mənə bir **gühər** veribdir.
Hala diləram bu türfə **lə'lu**
Bir **lə'l** ilə ola həmtərazu,
Ta **lə'lö** olanda **lə'lə** vasil,
Tərkib qılam müfərrihi-dil.
Çox kanlara tişəvəş üz urdum,
Çox **lə'l** həqiqətini sordum.
Hər kanda əgərçi **lə'l** çoxdur,
Bir **lə'l** ki, layiq ona yoxdur.
Bir **lə'lin** eşitmişəm sənin var,
Kim, **lə'löümə** odur səzavar.
Lütf eylə, inayətü kərəm qıl,
Ol **lə'l** ilə **dürrü** möhtərəm qıl! [7, s.82]*

Elçiliyə gələn ata öz övladını dürr, lə'lö (dürr, inci), onun sevdiyi gözəli isə lə'l adlandırır. Onda bir türfə – nadir, tapılmayan, misli-bərabəri olmayan bir inci (lə'lö) olduğunu və bu inciye də çoxdandır ki, bir tay axtardığını bildirir. Çox yerə baş vurduğunu, çox mədənlərə üz tutduğunu, lə'l çox olsa da, onun dürrünə tay, layiq olan incini tapa bilmədiyini söyləyir. Deyir ki, eşitmişəm, sən də bir lə'lin var və mənim dürrümə səzavar (layiq, münasib, uyğun, yaraşan) ancaq o lə'l ola bilər. Və bu lə'llə lə'löünün birləşməsindən “müfərrihi-dil” – ürək sıxıntısının dərmanı, onu fərəhləndirən, şadlandıran, sevindirən bir tərkib hasil olacaqdır. Yəni, oğlumun dərminin dərmanı sən qızıdır, Qeys Leyli ilə evlənsə, mübtəla olduğu dərddən qurtulacaqdır. Sən də bu xeyir işin hasilə gəlməsi üçün kərəm eylə.

Klassik ədəbiyyatda demək olar ki, hər bir şairin yaradıcılığında belə misallar yetərincədir. Lə'l – Qazi Bürhanəddin şeirində də ən çox müraciət olunan qiymətli daşlardandır. Şairin divanının diqqətlə araşdırılması göstərdi ki, Qazi Bürhanəddin lə'l deyərək, birmənalı olaraq gözəlin dodaqlarını nəzərdə tutur. Şair “lə'l” kəlməsini həm aydınlıqda işlədir, həm də “ləb” sözü ilə izafət daxilində verir.

*Xızra lazım nəydi qaranulıxdə istəmək,
Abi-heyvanə sənün **lə'lünni** mənə görsələr [8, s.21].*

Şair deyir ki, Xızır bilsəydi ki, sənin lə'lin – dodaqların dirilik suyunun mənbəyidir, daha abıheyvan (dirilik suyu) ona lazım olmazdı.

*Eşqün axıtdı qanımı və lə'li-ləblərün,
Ərz edər özünü ki, bənəm xunbəhayı-eşq [8, s.606].*

Yenə maraqlı misallardan biri: şair qan və gözəlin lələ bənzəyən dodaqlarının qırmızı rəngdə olmasından istifadə edərək maraqlı mənzərə yaradır. Aşiq şikayət edir ki, eşqin qanımı axıdır, dodaqların da ərz edir ki, eşqin qan bahası mənəm. Və yaxud başqa bir yerdə deyir ki, “gözlərinin qənzəsi qanımı axıdır, gərək lə'l dodqlarını qan bahası yerinə alam” [7, s.88]. Qazi Bühranəddin divanında belə misallar saysızdır. Şair gözəlin dodaqlarını lələ, ağzını “şəhdü şəkərlə dolu höqqeyi-lə'lə (ləl qutusuna)” bənzədərək onu cənnətdəki Kövsər çeşməsindən üstün tutmuş və maraqlı fiqurlar yarada bilmişdir. Şair qəzəllərinin birində “Müfərrih sun dilə lə'li-ləbündən, / Ki, düşməyə saçun ilə xəyalə” [8, s.101] – dodaqlarınla ürəyimə məlhəm et ki, saçının xəyalına düşməsin, - deyərək yenə də sevgilisinin dodaqlarını “lələ” bənzətmişdir. Maraqlı doğuran ifadələrdən biri də aşağıdakı hüsni-təlidir (səbəbin gözəlliyi).

*Lə'lindən anun sözləri nazik diyəlim biz,
Hüsindən anun yüzləri nazik diyəlim biz [8, s.79].*

Şair gözəlin sözlərinin incəliyinin səbəbini dodaqlarından, üzünün zərifliyinin səbəbini isə gözəlliyindən bilir. Başqa bir beytdə isə “Yürəgimin qanına girdi lə'li qanlıdurur” [8, s. 85], - deyərək sevgilisinin dodaqlarının qırmızılığının səbəbini aşiqin ürəyinə qəsd etməsindən götürür. Yeri gəlmişkən, deyək ki, Qazi Bühranəddin divanı olduqca maraqlı və orijinal hüsni-təlillərlə (illət-səbəb) zəngindir. Digər bir beytdə isə şair “şəkər”in məhz belə adlandırılmasını sevgilinin “lə'lini” – dodaqlarını dadması ilə izah edir: “Şəkər şükr eylədi lə'lün tatından / Anunçün dünyada adı şəkərdür” [8, s.100].

Klassik şeirimizdə, o cümlədən də Qazi Bühranəddin lirikasında təşbih və istiarə kimi işlədilən qiymətli daşlar sırasında “dürr” (inci, mirvari) də xüsusi yür tutur. Maraqlıdır ki, şairlərimiz eyni məfhumu bildirən dürr, lö'lö, inci, mirvari sözlərinin hər birindən istifadə etmişlər. Dürr – inci, mirvari Şərqdə ən çox dəyərləndirilən və qadınların da ən çox sevib gəzdirdiyi qiymətli daşlardandır. Təbiətdə üzvi yolla əmələ gələn mirvari, rəvayətlərə görə, aprel ayında yağan yağış damcısının ilbizin sədəfinə düşməsi nəticəsində yaranır. Klassik ədəbiyyatda da bu rəvayətə işarələrə rast gəlmək olur. Dediklərimizə Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərindən gətirdiyimiz aşağıdakı beyt də sübut ola bilər:

*Mən bir sədəfəm, sən əbri-niysan,
Ver qətrəvü al dürrü-qəltan [7, s.31].*

Şair, sahiyə müraciət edərək açıq-aydın yazır ki, mən bir sədəfəm, sən isə aprel buludu, qətrəni (damcını) ver, əvəzində isə yumru, girdə dürrünü, mirvarini götür. Qazi Bühranəddin də “dürr danəsi”nin dənizin dərinliklərindən çıxarılmasına işarə edərək yazır: “Dürdanə istəyən dənizə qərq edə özin, / Xüşk ola ki, quruda qəsdı-sədəf qıla” [8, s.37].

Mirvarinin necə yüksək qiymətləndirilməsi Nizami Gəncəvinin aşağıdakı beytindən də məlum olur. İnsana böyük dəyər verən, onu yer üzünün əşrəfi adlandırılan şair bu beytdə bəşər övladına “cahanın gövhəri, dürrü”, – deyə üz tutur.

*Sən cahanın qulu yox, gövhərisən, dürrüsən,
Xoşbəxt yaşa, qəm yemə, ön cərgədə yürü sən [5, s.96].*

Əgər klassik şeirdə sevgilinin dodağı rənginə görə lələ bənzədilib onunla müqayisə edilirsə, “dürr” (inci, mirvari, lə`lə) ağ və girdə olduğu üçün əsasən gözəlin dişləri, bəzən isə aşiqin göz yaşları bu qiymətli cavahirə qarşılaşdırılır.

*Höqqeyi-lə`lə incü düzümünü gördüm,
Soricamız ləbü dandan dedilər, gerçəkmi? [8, s.89]*

“Höqqeyi-lə`l” – mücrü, zinət əşyalarının saxlandığı qutu deyərəkən, şair gözəlin ağzını nəzərdə tutur. Yəni gözəlin ağzında inci sırasını gördüm, bunun nə olduğunu soranda dodaq və dişlərdir, dedilər. “Gerçəkmi?” – sualı ilə şair bu mənzərənin fəvqəladə dərəcədə, həqiqətə sığmayacaq qədər gözəlliyini nəzərə çatdırmaq istəmişdir. Qazi Bühranəddin divanında – *Mələkdə ağız böylə necə ola dürəşən; Ta dişini görmədi bulmadı lə`lə nizam; Şol höqqeyi-lə`lə lündə görən otuz iki incü; Lə`lə necə lə`l ilə düzildügin ögrəngil və s.* – kimi misralar istənilən qədərdir. Şair, az öncə qeyd edildiyi kimi, bəzən aşiqin göz yaşlarını da dürrə bənzədir:

*Gözlərim axıdur dürr, sərraf gətür urdur,
Dürdanə olur isə dürdaneyi-əşq olsa [8, s.26].
Və ya:
Dalsa nola gözlərimə yüzi xəyali,
Gözüm axıtduğı incü lə`lə degülmi? [8, s.61]*

Bəzən isə “Gecə-gündüz yüzi zülfi qoymadı canə məcal, / Kimsə evinə iki dürlü həvalə düşməsin” [8, s.94], – deyərək sevgilinin üzünü və zülfünü nəzərdə tutaraq “iki dürlü həvalə” ifadəsi işlətməmişdir. Gətirilən beytdə şair gecə-gündüz və üz-zülfün qarşılaşdırılması ilə çox gözəl bədii lövhə yarada bilmişdir. Beytdə gündüzlə üzün ağılığı, işığı, gecə ilə isə zülfün qaralığı qarşılaşdırılaraq klassik poetikanın ləffü nəşr kimi maraqlı ifadə vasitəsi yaradılmışdır. Ləffü nəşr poetik fiquruna daha bir misalda şair sevgili ilə özünü – məşuqənin ləl və dürrü ilə özünün göz və ağzını qarşılaşdırır: “Gər lə`l ilə dürdünə nola gözümü ağzum / Ümmani-mə`aniyə çü cuş irdi, nigara” [8, s.605].

Rənginə və qiymətinə görə söz sərraflarının diqqət mərkəzində olan daş-qaşlardan biri də yaqutdur. Nizami Gəncəvi saf yaqutu çox yüksək qiymətləndirmiş, onu təmiz qızıla bərabət tutmuşdur. Maraqlıdır ki, klassiklərimiz əsərlərində təşbih və istiarə kimi işlətdikləri qiymətli daşların xassələrini də bilmiş, yeri gələndə bu xüsusiyyətlərinə də toxunmuşlar. Məsələn, aşağıdakı beytdə şair saxta sikkəni aşkar etməyin üsulunu göstərmiş, saf qızıl və yaqut üçün odun heç bir təhlükə yaratmadığı söyləmişdir. Bəzən hətta qiymətli metalların hansılarından qarışıq alınmasının mümkünlüyü məsələsinə belə, toxunmuşlar.

*Yalnız saxta sikkənin paxırını açır od,
Oddan nə qorxun sənin, ey saf qızıl, ey yaqut?! [5, s.176]*

Qazi Bühranəddin lirikasında yaqut – gözəlin dodaqlarının vəsfində işlədilmişdir ki, bu da onun rəngi ilə əlaqədardır. Şair sevgilisinin qəddini sərvdən, dodaqlarını yaqutdan daha üstün tutaraq deyir ki, ləlini təşbih etmək üçün yaqut nədir ki, o, uzağı bir daşdır. Burada şair həm də ləlin yaqutdan daha qiymətli olduğunu, nadir rast gəldiyini göstərmək istəmiş, bir növ həm də lələ yaqutu müqayisə etmişdir.

*Qəddünə nə nisbət qılınə sərv bir ağac,
Yaquta nə təşbih edəlüm lə`lüni bir taş [8, s.108].*

Qazi Bürhanəddin yaradıcılığında “*Saçun ənbərdürür, liykən ana kafur xidmətkar, / Ləbün yaqutdur, illa ki, lə`lə ana laladur*”, “*Ağzunu açmayınca kişi gözi görmədi, / Yaqutü lə`lədən ləbü dəndan bi`aynihi*” kimi qiymətli yaqut daşı ilə müqayisələrə rast gəlmək olur.

Məlumdur ki, qiymətli zinət əşyaları işərisində qızıl və gümüşün öz yeri vardır. Ta qədimlərdən imsanlara məlum olan bu qiymətli metallar bədii ədəbiyyata da daxil olmuş sənətkarların çatdırmaq istədikləri ideyanın, fikrin daha qüvvətli və təsirli ifadəsində tutarlı müqayisə obyektlərinə çevrilmişlər. Şairlər yüksək dəyər verdikləri məfhumu həmişə saf qızılla müqayisə etmişlər. Nizami Gəncəvinin sözlə qızılın müqayisəsini verən aşağıdakı misralar olduqca ibrətamizdir. Köhnə qızıl nə qədər qiymətli olsa da, söz sərrafları üçün təzə söz ondan daha dəyərlidir.

*Mədən söz və qızılı təklif edib sərrafa,
Sərraf tərəzisində söz qızıldan çox baha!
Təzə söz, köhnə altun... hansı hakim kəsilir?
Söz hara, qızıl hara? Bunu sözdöğən bilir! [5, s.59]*

Qazi Bürhanəddin şeirində də qızıla, xalis altuna, əqiqə yüksək dəyər verildiyinin şahidi olur. Şair “Vücudum eşq ilədir xalis altun” – deyərəkən bir tərəfdən saf qızılın qiymətini müəyənləşdirir, digər tərəfdən də eşqə böyük dəyərə verdiyini göstərir.

*Saçuna uğrayu gələn nəsimə uçdı könül,
Bu dünyada dəxi nə zər, nə simə uçdı könül [8, s.74].*

Aşiqin könlü sevgilisinin saçlarına “uğrayıb” (saçlarına rast olub, ondan keçib gələn) səhər yelinin ardınca düşüb, daha bu dünyanın varı-dövləti (qızılı, simi-gümüşü) onun eyninə də deyil.

*Nəsimə qul oluram nə zərü nə sim gərək,
Ki, urdı müşk saçına nigarımın şanə [8, s.74].*

Maraqlıdır ki, şair zər (qızıl) və sim (gümüş) kimi qiymətli metalların zərif və kövrək olub istənilən qədər uzadıla bilmək (1 qr qızılı bir neçə metr uzatmaq mümkündür) xassəsini bildiyindəndir ki, gözəlin zülfündən bəhs edərəkən onu qızıl və gümüşə “qiyas etmişdir”.

Şeirlərdən görünür ki, şair bu metalların kimyəvi xüsusiyyətləri ilə də tanış olmuş, onların nə kimi qarışıq və xəlitələr əmələ gətirdiyini bilmişdir. “*Altun qılır misümi bənüm eşqinün odi, / Bu kimyayi gör ki, bu iksir içindədür*” [8, s.80]; “*Qanı könüldə suvü gözümün yaşını qan, / Bənüm gümüşin altun edər kimyayi-eşq*” [8, s.604].

Nikbin ruhu ilə həyata bağlılıq, insana və gözəlliyə bəslədiyi sevgi XIV əsr Azərbaycan şairi Qazi Bürhanəddinin qələmə aldığı lirik şeirlərin mayasına hopmuş, onun təsvir obyektlərinin xislətinə də nüfuz etmişdir. Qazi Bürhanəddin divanının araşdırılması göstərir ki, şair klassik poetika sənətinin incəliklərinə dərinlən yiyələnmiş, gözəl bədii fiqurlar yaradarkən qiymətli daş-qaşlardan da təşbih və istiarə obyektini kimi istifadə etmiş, maraqlı, orijinal fiqurlar yaratmağa nail olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Rüstəmovə Azadə. Qazi Bürhanəddin. // Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə, III c. Bakı, “Elm”, 2009.
2. Səfərli Əlyar. Ön söz. // Qazi Bürhanəddin. Divan. Bakı, Azərnəşr, 1988.
3. Fəridə Hicran. Qiymətli əşyaların mifik anlamı. Bakı, “Elm və təhsil”, 2013.
4. Qafar Kəndli. Nəsirəddin Tusinin həyatı və elmi fəaliyyəti. // Nəsirəddin Tusi. Tənsuqnameyi-Elxani (Cavahirnamə). Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1984.

5. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı, "Lider", 2004.
6. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Bakı, "Lider", 2004.
7. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. II c. Bakı, "Şərq-Qərb", 2004.
8. Qazi Bürhanəddin. Divan. Bakı, Azərənşr, 1988.

SEMANTICS OF PRECIOUS STONES IN LYRICS OF GAZI BURHANADDIN

SUMMARY

The lyrics of Gazi Burhanaddin are rich with valuable samples created as a result of unity of the word and meaning beauties of the poetry. The poetry of this poet, formed as a result of process of praising the love and beautiful woman, as well as the love to the universe and the men is notable by its optimistic and fighting spirit. The master of poetry, being conversant with poetic art used the complex and difficult expressions and poetic means of the classic poetry in a masterly fashion. One of the definitions used in Gazi Burhanaddin's poetry both as a artistic image and the poetic figure includes precious stones.

It is known that roused interest of men since ancient times both for their appearance and mysterious explanations pertained to them. The people created tales, legends and rumors on this enigmatic richness, scholars have written treaties emphasizing their value and benefits. As to the masters of poetic art, they, using their delicate features in separate moments in the process of praising the beautiful women have given their meanings.

The moments typical for using the precious stones in Gazi Burhanaddin's poetry, deftness of using them in praising the beauty of women testify to the poet's talent, as well as knowledge and imaginations about these minerals.

СЕМАНТИКА ДРАГОЦЕННЫХ КАМНЕЙ В ЛИРИКЕ ГАЗИ БУРХАНАДДИНА

РЕЗЮМЕ

Лирика азербайджанского поэта XVI века Гази Бурханаддина богата образцами, характеризующимися сочетанием глубокого смысла с изящной словесностью. Стихи поэта, питающиеся темой любви и восхваления красавицы, заключающие в себе искренние чувства к Вселенной и человечеству, отличаются оптимистическим и несгибаемым духом. Мастер слова, глубоко разбирающийся в тонкостях поэзии, умело пользовался сложными изобразительными средствами классического стихосложения. Гази Бурханаддин обращался в своих стихах к теме драгоценных камней, используя ее в качестве художественного образа и поэтической фигуры.

Известно, что драгоценные камни издревле привлекали внимание людей, вызывая у них живой интерес как своей красотой, так и таинственным толкованием, связанным с ними. Народ сочинял сказки, легенды и предания о них, ученые писали трактаты об их полезных свойствах, писатели и поэты обращались к их изящным свойствам при описании (восхвалении) образов своих героев и придавали им самый разнообразный смысловой оттенок.

Моменты, связанные с обращением к теме драгоценных камней, и применение соответствующих метафор, используемых для восхваления красоты возлюбленной в стихах Гази Бурханаддина, не только создают впечатление о высоком поэтическом мастерстве поэта, но и дают четкую информацию о его знаниях и представлениях касательно природных минералов.